

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2018. – С. 103.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2018. – pp. 103.
DOI .....
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477):316.647.6

© Богдан Паска¹ (Івано-Франківськ)

КАМПАНІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА З БОКУ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ

У статті проаналізовано основні заходи радянського режиму щодо дискредитації дисидента Валентина Мороза у 1970-х – на початку 1980-х рр. На основі матеріалів архівів КПУ та КДБ виокремлено хронологічні рамки, етапи та завдання компрометаційної кампанії. Серед її методів виділено розповсюдження неправдивої інформації про дисидента через українську та закордонну пресу, ініціювання конфліктів за участі В. Мороза у мордовських колоніях і на еміграції, дипломатичний тиск на уряди держав Заходу.

Ключові слова: Валентин Мороз, український дисидентський рух, радянський режим, кампанія дискредитації, дезінформація, українська діаспора.

Bohdan Paska (Ivano-Frankivsk)

THE CAMPAIGN TO DISCREDIT DISSIDENT VALENTYN MOROZ FROM THE SIDE OF THE SOVIET REGIME

Abstract. *The article analyzes the main measures of the Soviet regime to discredit the dissident Valentyn Moroz in the 1970s and early 1980s. This problem has not been studied in Ukrainian historiography yet. The basis of sources is previously classified documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU), as well as materials of the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CSAPA), the Soviet press, memoirs of participants of the dissident movement. The chronological framework, stages and tasks of the discrediting campaign are singled out. Among its methods there is the distribution of false information about the dissident through the Ukrainian and foreign press, the initiation of conflicts with the participation of V. Moroz in the Mordovian colonies and in emigration, diplomatic pressure on the governments of the West. The author concludes that the KGB campaign has become one of the most important factors that led to a fall in the reputation of V. Moroz at the turn of the 1970s-1980s.*

Keywords: Valentyn Moroz, Ukrainian dissident movement, Soviet regime, discrediting campaign, disinformation, Ukrainian diaspora.

Валентин Мороз – український історик, публіцист, уродженець Волині – із першої половини 1960-х рр. був одним із найбільш активних та радикальних учасників дисидентського руху. У 1965 р. він був заарештований радянськими каральними органами та провів в ув'язненні чотири роки. Після звільнення активізував опозиційну діяльність, намагався гуртувати українських дисидентів, закликав до продовження протистояння із радянською системою. Як наслідок, у 1970 р. його повторно заарештовано та засуджено до 9 років позбавлення волі і 5 років заслання. Розправа над В. Морозом викликала численні протести у середовищі дисидентства, які зуміли привернути значну увагу до його долі з боку української діаспори та міжнародного співтовариства. Протягом

¹ к.і.н., провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

PhD in History, Leading Specialist of the Institute of History, Ethnology, and Archeology of the Carpathians, Faculty of History, Political Science, and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

orcid.org/0000-0002-5452-5254

E-mail paskabogdan@i.ua

1970-х рр. відбувалися досить масштабні міжнародні кампанії з метою звільнення дисидента із радянських тюрем та колоній. Відповідно радянського режиму стала інформаційна кампанія щодо компрометування В. Мороза в очах українського суспільства та діаспори.

Предметом статті є основні заходи радянського режиму щодо дискредитації дисидента Валентина Мороза у 1970-х – на початку 1980-х рр. Ця проблема досі не отримала комплексного дослідження в українській історіографії. Основу джерельної бази склали раніше засекречені документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), а також матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), радянської преси, спогади учасників дисидентського руху.

Зважаючи на значний міжнародний розголос справи В. Мороза у 1970–1971 рр., з ініціативи керівництва УРСР було розпочато кампанію щодо його дискредитації. За матеріалами архівів КПУ та КДБ УРСР можна встановити її хронологічні рамки – 1971–1982 рр. Перший етап кампанії тривав протягом 1971–1979 рр., коли В. Мороз перебував у радянських тюрмах та колоніях. Основними завданнями режиму протягом цього періоду, окрім зниження авторитету самого В. Мороза, були припинення масових заходів української діаспори на захист дисидента та поглиблення суперечностей в українському русі опору.

Уже в квітні 1971 р. очільник Міністерства закордонних справ республіки Г. Шевель звернувся до ЦК КПУ з проханням підготувати матеріали про судовий процес над В. Морозом для розповсюдження серед працівників постійних представництв УРСР за кордоном та посольства СРСР у Канаді, а також проведення пропагандистських заходів проти розгортання руху на захист дисидента¹. 19 квітня відділи ЦК КПУ з питань інформації та зарубіжних зв'язків, агітації та пропаганди разом з КДБ при Раді Міністрів УРСР підготували спеціальну довідку про В. Мороза, у якій наголошувалося на законності й справедливості його ув'язнення і засудження. У редагуванні цієї довідки особисту участь взяв Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест, що свідчить про надзвичайну увагу радянського режиму до кампаній на захист В. Мороза².

Водночас спецслужби намагалися використати судовий процес над В. Морозом для розколу та послаблення руху опору в Україні. Ними здійснювалась активна підготовка до проведення операції «Блок», яка мала бути спрямована на повне придушення і знищення українського дисидентського руху. Одним із елементів цієї підготовки була пропагандистська кампанія у пресі. Протягом 1971 р. у республіканських і місцевих виданнях опубліковано 137 «викривальних» статей із критикою «буржуазно-націоналістичної ідеології», а також ключових авторів і поширювачів самвидаву³. У березні 1971 р. голова КДБ УРСР В. Федорчук вніс до ЦК КПУ пропозицію щодо публікації в пресі повідомлення про справу В. Мороза з метою компрометації свідків на процесі – І. Дзюби, В. Чорновола та Б. Антоненка-Давидовича. Ініціативу В. Федорчука підтримали секретар ЦК КПУ з питань ідеології Федір Овчаренко та Перший секретар ЦК КПУ П. Шелест⁴.

У результаті 14 серпня 1971 р. у газеті «Радянська освіта» побачила світ стаття Я. Радченка «Апостол» і його штандарти», присвячена висвітленню провладної точки зору на діяльність В. Мороза та судовий процес над ним⁵. Її автор, використовуючи клеми, відверту брехню і маніпуляції свідомістю читача, різко критикував засудженого. Цитуючи праці В. Мороза, Я. Радченко виривав із контексту окремі потрібні фрази та робив неправдиві висновки. У статті не було наведено конкретних фактів про суть справи В. Мороза, склад його злочину, хід слідства та суду над ним. Свідомо замовчувався закритий характер судового процесу та термін ув'язнення дисидента. Без будь-яких підстав автор памфлету називав В. Мороза «зрадником батьківщини» та писав про те, що публіцист сам передавав свої праці за кордон. У статті звучала погроза та пересторога до українських громадян відмовитися від підтримки кампаній захисту В. Мороза. Також було подано неправдиву інформацію про те, що історик на суді заперечував своє авторство щодо власних есеїв, «...і тільки припертий до стіни показами свідків Б. Д. Антоненка-Давидовича, І. М. Дзюби, В. М. Чорновола – змушений зізнатися»⁶.

Публікація статті Я. Радченка спровокувала нову хвилю кампанії на захист В. Мороза в середовищі української інтелігенції. І. Дзюба звернувся з листом до редакції газети «Радянська освіта», у якому вимагав виправити допущені в публікації перекручення і клеми на засудженого В. Мороза та свідків у його справі⁷. 23 вересня 1971 р. Б. Антоненко-Давидович, І. Дзюба та В. Чорновіл написали листа на адресу ЦК КПУ з детальним аналізом статті Я. Радченка. Автори

спростували більше десятка фактів неправдивого висвітлення у цій статті подій, пов'язаних із судовим процесом В. Мороза, одночасно подаючи достовірну інформацію. Зокрема, дисиденти вказали на те, що В. Мороз був засуджений не за «зраду батьківщини», а за «антирадянську агітацію і пропаганду». Лідери українського дисидентства закликали компартійне керівництво взяти під особистий контроль, об'єктивно і неупереджено переглянути справу В. Мороза та звільнити його⁸.

Міжнародна кампанія на захист В. Мороза в Канаді, США, країнах Західної Європи та Латинської Америки у 1974 р., викликана 145-денним голодуванням дисидента у Владимирській в'язниці, завдала керівництву СРСР значних репутаційних втрат. Тому радянські спецслужби продовжили спроби дискредитації ув'язненого дисидента та виробили цілий комплекс контрзаходів з метою зниження активності світової громадськості в цій справі. Зокрема, вже в травні–липні 1974 р. радянське посольство в Канаді розіслало більше 1500 примірників спеціально підготовленого прес-релізу про політв'язня задля його компрометації⁹. На початку серпня цього ж року секретар ЦК КПУ з питань ідеології В. Маланчук доручив підготувати новий «контрпропагандистський» матеріал для опублікування у канадській пресі¹⁰. Керівництво УРСР виявилось не готовим до значного розмаху кампанії в обороні В. Мороза та масштабних пікетувань будинку радянських представництв при ООН у Нью-Йорку в кінці липня – серпні 1974 р. Перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький 11 серпня наказав В. Федорчуку «порадитися в Москві, що нам слід зробити» щодо запобігання міжнародному розголосу справи В. Мороза¹¹. З приводу демонстрації активістів КОВМ у Нью-Йорку 6 серпня 1974 р. постійне представництво УРСР при ООН направило ноту протесту місії США. Через тиждень радянські дипломати отримали відповідь від їхніх американських колег, у якій вказувалося на мирний характер українських мітингів, а у порушенні громадського порядку звинувачувалися працівники представництва УРСР¹².

У середині вересня 1974 р. з ініціативи В. Федорчука та В. Маланчука ЦК КПУ таємно затвердив план заходів з метою протидії міжнародній кампанії на захист В. Мороза. Вище керівництво УРСР вирішило в жодному разі не задовольняти вимоги активістів, не змінювати призначеного судом тюремного терміну для ув'язненого, оскільки це було б сприйнято в українському еміграційному середовищі, а також інакодумцями в Україні, як перемога над радянським режимом. Ймовірно звільнення В. Мороза, на думку голови КДБ УРСР, могло би спричинити нові акції на Заході з вимогами визволення інших засуджених дисидентів¹³. Крім того, було прийнято рішення посилити контрпропагандистські заходи за кордоном. Зокрема, планувалось передати через радіо та пресу написану під тиском радянських спецслужб заяву дисидентки З. Франко з приводу кампанії оборони В. Мороза «Без вас обійдемо!»¹⁴. У газеті «Вісті з України» були надруковані статті Ф. Самійленка «Відверніться від них, люди!» (26 вересня 1974 р.)¹⁵, кандидата філософських наук з Івано-Франківська С. Возняка «Апостол» і його штандарти» (17 жовтня 1974 р.)¹⁶, міністра юстиції УРСР В. Зайчука «Радянський закон на службі народу»¹⁷. У статтях були тенденційно підібрані матеріали, які описували В. Мороза як «державного злочинця» та «зрадника»; суворо критикувалися також учасники кампаній на захист ув'язненого історика. Також було підготовлено до друку статтю члена АН УРСР, доктора юридичних наук П. Недбайла, яка мала на меті показати «відсутність зв'язку між кампанією оборони В. Мороза і питаннями захисту прав людини»¹⁸. Усі статті писалися та редагувалися під контролем КДБ. Зокрема, відомо, що кадебісти «надавали допомогу» у підготовці статті про В. Мороза С. Возняку¹⁹. Проте зусилля радянських спецслужб з метою скорочення масштабів кампанії захисту В. Мороза восени 1974 р. не дали відчутного результату.

Зусилля радянських органів держбезпеки щодо компрометації В. Мороза були активізовані у період його перебування у мордовських колоніях (1976–1979 рр.). У сосновській колонії руками кадебістів було розпалено конфлікт між двома групами політв'язнів: прихильниками активних методів боротьби проти тюремної адміністрації В. Морозом та І. Гелем і більш поміркованими дисидентами Д. Шумуком, Е. Кузнецовим, О. Мурженком, Б. Ребриком, П. Саранчуком, В. Романюком, М. Осадчим. Незважаючи на те, що все листування в'язнів обов'язково переглядалося працівниками КДБ, з другої половини 1976 р. Д. Шумук у листах до своїх канадських родичів подавав інформацію із полемічними випадками проти В. Мороза. Зокрема, він закликав припинити кампанії на захист В. Мороза та героїзацію його постаті в середовищі української еміграції: «...в останні роки в Канаді і США найбільше прославили того, кого, для його власного добра, треба було б якнайменше згадувати...»²⁰

Інформаційне повідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ від 30 квітня 1977 р. свідчить, що працівники відділу КДБ у мордовських колоніях встановили прямий контакт із Д. Шумуком задля того, щоби схилити його до таких дій²¹. Результатом провокації КДБ була поява 6 березня 1977 р. в газеті «Прикарпатська правда» пропагандистської статті І. Колодяжного «Третій від заднього краю», спрямованої проти В. Мороза, у якій наводилися цитати з листування Д. Шумука: «...він... страждає нарцисизмом, і ця патологія самозакоханості, зміцнена незаслуженою славою, поглибила патологію суперегоцентризму...»²² Задля повної його дискредитації в середовищі українського дисидентства кадебісти поширили статтю І. Колодяжного в Дубравному і Скальнинському управліннях виправно-трудових установ²³. Невдовзі цю статтю було передруковано у канадській газеті «Вісті з України», яка була рупором радянської пропаганди в середовищі української еміграції. Вже у квітні 1977 р. В. Федорчук звітував перед В. Щербицьким: «...ці публікації серйозно скомпрометували і підірвали авторитет Мороза в націоналістичному середовищі, внесли розгубленість і замішання в коло його однодумців»²⁴.

Улітку 1977 р. Е. Кузнецов та Д. Шумук передали до редакції журналу «Хроніка поточних подій» заяву з відкритими звинуваченнями В. Мороза в «розпалюванні національної ворожнечі, неповазі до поглядів інших товаришів по нещастю» та антисемітизмі. Автори закликали до бойкоту В. Мороза й І. Геля та відмови від згадування їхніх імен у самвидаві. Заява була надрукована у випуску № 47 цього часопису 30 листопада 1977 р. Варто зазначити, що хоча редакція ХПП заявила про своє неприєднання до бойкоту, протягом кінця 1977 – початку 1979 рр. ім'я В. Мороза цілковито відсутнє на сторінках видання²⁵. Через багато років, під час одного зі своїх інтерв'ю В. Мороз висловив припущення про співпрацю представників поміркованого угруповання політ'язнів з КДБ²⁶. Іван Гель теж зробив висновок, що «...розробляв операцію КДБ, але виконано її руками Кузнецова»²⁷. Свідчення дисидентів знаходять своє підтвердження у доповідній записці В. Федорчука на адресу В. Щербицького від 19 січня 1978 р., яка свідчить про те, що 1977 р. в результаті профілактичних дій радянськими спецслужбами вдалося схилити Д. Шумука, Б. Ребрика, М. Осадчого до відмови від політичних акцій у колоніях²⁸.

У квітні 1979 р. у результаті обміну п'яти ув'язнених дисидентів на двох засуджених американським судом радянських шпигунів В. Мороза було звільнено та депортовано до США. Громадська активність дисидента за кордоном та викликане його визволенням піднесення в середовищі української діаспори у кінці квітня – червні 1979 р. викликали занепокоєння у вищих владних колах УРСР. Тому КДБ у травні 1979 р. активізував кампанію дискредитації В. Мороза перед українською еміграцією. Фактично розпочався другий її етап, у ході якого перед органами держбезпеки УРСР поставлено відразу декілька завдань, серед яких компрометація всього дисидентського руху, зведення нанівець еміграційних заходів на захист радянських політ'язнів та посилення розколу і ворожнечі в політичному житті діаспори.

Зусиллями агентів КДБ постійно проводився збір інформації про діяльність В. Мороза за кордоном та ставлення до нього діаспорних організацій. Отримані дані аналізувалися та використовувалися кадебістами в роботі проти українських об'єднань в еміграції, особливо для розпалювання конфлікту між ОУН(б) та ОУН(м). Водночас здійснювався потужний дипломатичний тиск на уряди західних держав задля їх утримання від контактів з дисидентом. Зокрема, під тиском радянських дипломатів канадський уряд змушений був відмежуватися від підтримки антирадянських заяв В. Мороза. Задля дискредитації звільненого дисидента спецслужби СРСР використовували також позицію єврейської громади США, представники якої негативно поставилися до підтримки В. Морозом боротьби ОУН та УПА за незалежність України у 1940–50-х рр.²⁹

Саме завдяки діяльності спецслужб Радянського Союзу під час поїздки В. Мороза до Канади у червні 1979 р. в середовищі українських емігрантських організацій поширено неправдиву інформацію про його зустріч перед виїздом із СРСР з одним із вищих керівників КДБ. Це послужило приводом для виникнення підозр членів ОУН(б) у тому, що В. Мороз направлений на Захід «за завданням КДБ» з метою внесення подальших суперечностей між націоналістичними партіями. У майбутньому агентами радянських спецслужб здійснювалися заходи для популяризації цієї тези, особливо серед прихильників ОУН(б)³⁰. У другій половині червня 1979 р. радянське посольство в Німеччині розповсюдило дезінформацію про те, що представники промельниківської інформаційної

служби «Смолоскип» мали зустріч із нібито звільненими і привезеними до Франкфурта дисидентами Д. Шумуком та В. Романюком, які під час ув'язнення мали конфлікт із В. Морозом. Метою цієї провокації було посилення конфлікту між В. Морозом та ОУН(м)³¹.

Протягом 1979–1982 рр. через зусиллями агентів КДБ в еміграційному середовищі поширювалися чутки про корисливість В. Мороза, його намагання використати кошти фонду пожегтів для власного збагачення, аморальну поведінку, інтриганство тощо³². При організації заходів з метою компрометації дисидента використовувалися відомості про його розрив з дружиною, судовий процес щодо фінансового рахунку, конфлікти з емігрантськими політичними партіями та організаціями³³.

Кампанія централізовано координувалася з ЦК КПУ, у ній брали активну участь радянські дипломатичні представництва в країнах Заходу. Зокрема, радник постійного представництва УРСР при ООН А. Озадовський збирав компрометуючу інформацію про В. Мороза під час бесіди із письменником-емігрантом Ю. Косачем у грудні 1979 р. Отримані матеріали з відома керівництва КПУ були передані у прорадянське еміграційне товариство «Україна» задля написання «викривального» памфлету про дисидента, а також у Міністерство закордонних справ УРСР³⁴.

Вивчення раніше засекречених документів з архівів КДБ свідчить, що працівники радянських спецслужб намагалися використати для дискредитації В. Мороза еміграцію українського політв'язня С. Караванського в листопаді 1979 р., адже ще під час перебування у мордовських колоніях між дисидентами виникали суперечки. Вже в січні 1980 р. було розроблено комплекс заходів, спрямованих на посилення ворожнечі між ними, а також використання розбрату для компрометації їх в очах еміграційної громадськості³⁵. З цією ж метою кадебісти використовували й суперечності між В. Морозом та лідером Закордонного представництва Української Гельсінської групи (ЗП УГГ) П. Григоренком. У лютому 1980 р. КДБ УРСР інформував ЦК КПУ про те, що «...здійснюються заходи щодо компрометації Григоренка, Мороза та інших перед українською еміграцією і громадськістю Заходу. Планується у найближчий час довести до оунівців версії і матеріали про Григоренка – як особи, якій чужі ідеї «самостійності» України... про Мороза – нібито він вносить розбрат і ворожнечу в націоналістичне середовище за завданням КДБ, авторитетом у антирадянських елементів на Україні не користується; про Караванського – як колишнього нацистського колаборанта та агента іноземної розвідки»³⁶.

Задля посилення недовіри до В. Мороза з боку бандерівської партії в березні 1980 р. через канали КДБ поширено брошуру «Данайські дари», у якій він та інші дисиденти показані як агенти, спеціально відправлені на Захід з метою проведення в українських політичних центрах підривної роботи³⁷. Порівняно із заходами щодо дискредитації інших дисидентів, які виїхали за кордон, кампанія щодо нівеляції авторитету В. Мороза виявилась найбільш масштабною та послідовною. Вона стала одним із ключових факторів, який спричинив розрив між дисидентом і лідерами ОУН(б).

Одним із завдань масштабної інформаційної кампанії радянського режиму проти дисидентів, які перебували за кордоном, була компрометація дисидентського руху в УРСР. У повідомленні керівництва КДБ на адресу ЦК КПУ за січень 1981 р. прямо говорилося, що «...КДБ УРСР неоднократно доводив до відома зарубіжних наццентрів дезінформацію про співробітництво Мороза та інших відщепенців з органами держбезпеки»³⁸. Як результат, у 1980–1981 рр. у емігрантській пресі досить часто публікувалися статті зі звинуваченнями на адресу В. Мороза в зраді національних інтересів і відсутності патріотизму³⁹. Ще одним вагомим наслідком компрометаційної кампанії КДБ стало послаблення руху у середовищі діаспори за звільнення політв'язнів Л. Лук'яненка, О. Тихого та М. Руденка⁴⁰. Останні документи із архівів КДБ, які стосуються кампанії дискредитації В. Мороза, датовані кінцем 1982 р.⁴¹.

Отже, кампанія дискредитації В. Мороза з боку радянського режиму тривала більше десяти років та пройшла у своєму розвитку два етапи: 1971–1979 рр. і 1979–1982 рр. Основними її методами були розповсюдження неправдивої інформації про дисидента через українську та закордонну пресу, спеціально виготовлені інформаційні матеріали, ініціювання конфліктів за участі В. Мороза у мордовських колоніях і на еміграції, дипломатичний тиск на уряди держав Заходу. Аналіз документів з архівів КДБ свідчить, що кампанія органів держбезпеки СРСР стала одним із найбільш вагомих факторів, які призвели до зниження авторитету В. Мороза на рубежі 1970–80-х рр.

- ¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 25, ч. I, *спр. 546 Листи в ЦК КПРС, довідки відділів ЦК Компартії України, листи обкомів партії, Міністерства закордонних справ УРСР та інших організацій про боротьбу з ідеологією міжнародного сіонізму, про емігрантські настрої деяких груп євреїв, про діяльність сіоністських організацій за кордоном, про ворожі націоналістичні та антирадянські прояви (про справу В. Мороза, про тенденціозну поведінку окремих осіб під час проведення фестивалю «Київська весна» (6.I.1971 р. – 30.XII.1971 р.),* арк. 86.
- ² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 546*, арк. 92–96.
- ³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16 Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР, оп. 3 (1975), *спр. 1003 Справа із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 3 січня 1972 р. – 9 березня 1972 р.*, арк. 110.
- ⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 546*, арк. 82–83.
- ⁵ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 5 (1974), *спр. 994 Із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 6 серпня 1971 р. – 2 вересня 1971 р.*, арк. 175.
- ⁶ Я. Радченко, «Апостол» і його штандарти [“The Apostle” and His Banners], in «Радянська освіта», 1971, 14 серпня.
- ⁷ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], Мюнхен, Сучасність, 1975, с. 229–230.
- ⁸ В. Мороз, *Есеї, листи й документи* [Essays, Letters and Documents], с. 231–236.
- ⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1125 Інформації Посольства СРСР у Канаді, Міністерства закордонних справ Української РСР про роботу із українською еміграцією у 1974 році. Записка відділу інформації і зарубіжних зв'язків ЦК Компартії України про основні напрямки антирадянської пропаганди реакційних сил української еміграції на сучасному етапі (28.I.1974 р. – 27.XII.1974 р.),* арк. 43.
- ¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1125*, арк. 44.
- ¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1125*, арк. 72.
- ¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1125*, арк. 85–89.
- ¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1045 Інформації відділів ЦК Компартії України про вдосконалення обробки зарубіжних буржуазних видань та покращення їх використання ідеологічними закладами Української РСР для викриття антикомуністичної та антирадянської пропаганди (8.IV.1974 р. – 17.IX.1974 р.),* арк. 22–24.
- ¹⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 4 (1977), *спр. 1037 Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернені із ЦК Компартії України, 4 грудня 1974 р. – 8 грудня 1974 р.*, арк. 36–47.
- ¹⁵ М. Прокоп, *Перемога Валентина Мороза* [The Victory of Valentyn Moroz], in «Сучасність», 1975, № 2, с. 88–90.
- ¹⁶ С. Возняк, «Аристократ духа» і його заокеанські покровителі [“Aristocrat of the Spirit” and His Overseas Patrons], in «Прикарпатська правда», 1974, 2 жовтня, с. 2.
- ¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1045*, арк. 24.
- ¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. I, *спр. 1045*, арк. 24.
- ¹⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 4 (1977), *спр. 1037*, арк. 40.
- ²⁰ І. Колодяжний, «Третій від заднього краю» [“The Third from the Rear Edge”], in «Прикарпатська правда», 1977, 6 березня.
- ²¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1060 Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернутих із ЦК Компартії України, 15 липня 1977 р. – 20 липня 1977 р.*, арк. 96.
- ²² Колодяжний І. «Третій від заднього краю» [“The Third from the Rear Edge”].
- ²³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1060*, арк. 97.
- ²⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1060*, арк. 96–97.
- ²⁵ *Мордовские лагеря* [Mordovian camps], in «Хроника текущих событий», Вып. 47, 1977, 30 ноября.
- ²⁶ Валентин Мороз (н. 1936), записав Паска Богдан, м. Львів, 21 квітня 2016 р.
- ²⁷ Іван Гель (1937–2011), записали Вахтанг Кіпіані та Василь Овсієнко, м. Київ, 25 червня 2003 р.
- ²⁸ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1066 Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернені із ЦК Компартії України, 2 січня 1978 р. – 2 березня 1978 р.*, арк. 107.
- ²⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1075 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернутих із ЦК КП України, 20 червня 1979 р. – 9 серпня 1979 р.*, арк. 34.
- ³⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1076 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернутих із ЦК КП України, 9 серпня 1979 р. – 13 вересня 1979 р.*, арк. 30.
- ³¹ Музей-архів та Документаційний центр українського самвидаву «Смолоскип», од. обл. ДП-49: М, О. Зінкевич, *Навколо В. Мороза: чому не сказано все?*, 1979, арк. 2.

³² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. II, *спр. 2058 Матеріали Комісії при ЦК Компартії України із питань зовнішньополітичної пропаганди і ідеологічної боротьби, довідки відділів ЦК та інших організацій із питань посилення наукової критики міжнародного сionізму, із питань підготовки збірника документів, спрямованих на викриття діяльності сionістських партій і з інших питань (17.01.1980–4.01.1981)*, арк. 83–84; ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1079 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернутих із ЦК КП України, 25 лютого 1980 р. – 24 квітня 1980 р.*, арк. 415–416; ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1080 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернутих із ЦК Компартії України, 13 червня 1980 р. – 30 червня 1980 р.*, арк. 89.

³³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1078 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та ін. документів, повернутих із ЦК Компартії України, 12 грудня 1979 р. – 30 грудня 1979 р.*, арк. 116–117.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, ч. II, *спр. 2135 Інформації Міністерства закордонних справ УРСР, Посольства СРСР в Канаді, Постійного представництва УРСР при ООН про бесіди з різних питань із представниками різних організацій (17.01.1980–30.12.1981)*, арк. 26–30.

³⁵ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1079*, арк. 87–88.

³⁶ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1079*, арк. 334.

³⁷ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1080*, арк. 172.

³⁸ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1085 Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернутих із ЦК Компартії України, 30 січня 1981 р. – 26 лютого 1981 р.*, арк. 121.

³⁹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1085*, арк. 121.

⁴⁰ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1089 Оригінали доповідних записок, спеціальних повідомлень та інших документів, повернутих із ЦК Компартії України, 28 серпня 1981 р. – 10 вересня 1981 р.*, арк. 249.

⁴¹ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7 (1985), *спр. 1098 Оригінали доповідних записок, інформаційних і спеціальних повідомлень та інших матеріалів КДБ УРСР, повернутих із ЦК Компартії України, 11 жовтня 1982 р. – 31 грудня 1982 р.*, арк. 177–178.

Reference:

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy), f. 1 Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy, op. 25, ch. I, spr. 546 Lysty v TsK KPRS, dovidky viddiliv TsK Kompartii Ukrainy, lysty obkomiv partii, Ministerstva zakordonnykh sprav URSR ta inshykh orhanizatsii pro borotbu z ideolohiieiu mizhnarodnoho sionizmu, pro emihrantski nastroi deiakykh hrup yevreiv, pro diialnist sionistskykh orhanizatsii za kordonom, pro vorozhi natsionalistychni ta antyradianski proiavy (pro spravu V. Moroz, pro tendentsioznu povedinku okremykh osib pid chas provedennia festyvaliu «Kyivska vesna») (6.I.1971 r. – 30.KhII.1971 r.), ark. 86.
2. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 546, ark. 92–96.
3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU), f. 16 Sekretariat HPU-KDB URSR, op. 3 (1975), spr. 1003 Sprava iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU), 3 sichnia 1972 r. – 9 bereznia 1972 r., ark. 110.
4. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 546, ark. 82–83.
5. HDA SBU, f. 16, op. 5 (1974), spr. 994 Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta informatsii (poverneni iz TsK KPU), 6 serpnia 1971 r. – 2 veresnia 1971 r., ark. 175.
6. Ya. Radchenko, «Apostol» i yoho shtandarty [“The Apostle” and His Banners], in «Radianska osvita», 1971, 14 serpnia.
7. V. Moroz, Esei, lysty y dokumenty [Essays, Letters and Documents], Miunkhen, Suchasnist, 1975, s. 229–230.
8. V. Moroz, Esei, lysty y dokumenty [Essays, Letters and Documents], s. 231–236.
9. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1125 Informatsii Posolstva SRSR u Kanadi, Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainskoi RSR pro robotu iz ukrainskoiu emihratsiieiu u 1974 rotsi. Zapyska viddilu informatsii i zarubizhnykh zviazkiv TsK Kompartii Ukrainy pro osnovni napriamky antyradianskoi propahandy reaktsiinykh syl ukrainskoi emihratsii na suchasnomu etapi (28.I.1974 r. – 27.KhII.1974 r.), ark. 43.
10. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1125, ark. 44.
11. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1125, ark. 72.
12. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1125, ark. 85–89.
13. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1045 Informatsii viddiliv TsK Kompartii Ukrainy pro vdoskonalennia obrobky zarubizhnykh burzhuaznykh vydan ta pokrashchennia yikh vykorystannia ideolohichnymy zakladamy Ukrainskoi RSR dlia vykryttia antykomunistychnoi ta antyradianskoi propahandy (8.IV.1974 r. – 17.IKh.1974 r.), ark. 22–24.
14. HDA SBU, f. 16, op. 4 (1977), spr. 1037 Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii – poverneni iz TsK Kompartii Ukrainy, 4 hrudnia 1974 r. – 8 hrudnia 1974 r., ark. 36–47.

15. M. Prokop, Peremoha Valentyna Moroza [The Victory of Valentyn Moroz], in «Suchasnist», 1975, № 2, s. 88–90.
16. S. Vozniak, «Arystokrat dukha» i yoho zaokeanski pokrovyteli [“Aristocrat of the Spirit” and His Overseas Patrons], in «Prykarpatska pravda», 1974, 2 zhovtnia, s. 2.
17. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1045, ark. 24.
18. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. I, spr. 1045, ark. 24.
19. HDA SBU, f. 16, op. 4 (1977), spr. 1037, ark. 40.
20. I. Kolodiazhnyi, «Tretii vid zadnoho kraiu» [“The Third from the Rear Edge”], in «Prykarpatska pravda», 1977, 6 bereznia.
21. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1060 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetsialnykh povidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 15 lypnia 1977 r. – 20 lypnia 1977 r., ark. 96.
22. Kolodiazhnyi I. «Tretii vid zadnoho kraiu» [“The Third from the Rear Edge”].
23. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1060, ark. 97.
24. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1060, ark. 96–97.
25. Mordovskiye lagerya [Mordovian camps]. in «Khronika tekushchikh sobytii». Vyp. 47. 1977. 30 noyabrya.
26. Valentyn Moroz (n. 1936), zapysav Paska Bohdan, m. Lviv, 21 kvitnia 2016 r.
27. Ivan Hel (1937–2011), zapysaly Vakhtanh Kipiani ta Vasyl Ovsienko, m. Kyiv, 25 chervnia 2003 r.
28. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1066 Iz oryhinalamy dopovidnykh zapysok, povidomlen ta informatsii – poverneni iz TsK Kompartii Ukrainy, 2 sichnia 1978 r. – 2 bereznia 1978 r., ark. 107.
29. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1075 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK KP Ukrainy, 20 chervnia 1979 r. – 9 serpnia 1979 r., ark. 34.
30. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1076 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK KP Ukrainy, 9 serpnia 1979 r. – 13 veresnia 1979 r., ark. 30.
31. Muzei-arkhiv ta Dokumentatsiinyi tsentr ukrainskoho samvydavu «Smoloskyp», od. obl. DP-49: M, O. Zinkevych, Navkolo V. Moroza: chomu ne skazano vse?, 1979, ark. 2.
32. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. II, spr. 2058 Materialy Komisii pry TsK Kompartii Ukrainy iz pytan zovnishnopolitychnoi propahandy i ideolohichnoi borotby, dovidky viddiliv TsK ta inshykh orhanizatsii iz pytan posylennia naukovoï krytyky mizhnarodnoho sionizmu, iz pytan pidhotovky zbirnyka dokumentiv, spriamovanykh na vykryttia diialnosti sionistskykh partii i z inshykh pytan (17.01.1980–4.01.1981), ark. 83–84; HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1079 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK KP Ukrainy, 25 liutoho 1980 r. – 24 kvitnia 1980 r., ark. 415–416; HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1080 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 13 chervnia 1980 r. – 30 chervnia 1980 r., ark. 89.
33. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1078 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta in. dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 12 hrudnia 1979 r. – 30 hrudnia 1979 r., ark. 116–117.
34. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 25, ch. II, spr. 2135 Informatsii Ministerstva zakordonnykh sprav URSR, Posolstva SRSR v Kanadi, Postiinoho predstavnytstva URSR pry OON pro besidy z riznykh pytan iz predstavnykamy riznykh orhanizatsii (17.01.1980–30.12.1981), ark. 26–30.
35. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1079, ark. 87–88.
36. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1079, ark. 334.
37. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1080, ark. 172.
38. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1085 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetspovidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 30 sichnia 1981 r. – 26 liutoho 1981 r., ark. 121.
39. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1085, ark. 121.
40. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1089 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, spetsialnykh povidomlen ta inshykh dokumentiv, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 28 serpnia 1981 r. – 10 veresnia 1981 r., ark. 249.
41. HDA SBU, f. 16, op. 7 (1985), spr. 1098 Oryhinaly dopovidnykh zapysok, informatsiinykh i spetsialnykh povidomlen ta inshykh materialiv KDB URSR, povernenykh iz TsK Kompartii Ukrainy, 11 zhovtnia 1982 r. – 31 hrudnia 1982 r., ark. 177–178.